

UOT-811.11-112

Səhifə: 105-109

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2025.1.105>

Aytən Rəhimli
Azərbaycan Dillər Universiteti
rehimliayten2@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1574-1250

İNGİLİS DİLİNDƏ DİALOJİ DİSKURS VƏ KOQNİSİYA ANLAYIŞLARI, ONLARIN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

XÜLASƏ

Dilçilik və idrak elmləri sahəsində dialoq diskurs və biliklərin tədqiqi dilin dünya anlayışımızı necə formalaşdırdığını və düşüncə proseslərimizə necə təsir etdiyini göstərir. Dünyanın ən geniş yayılmış dillərindən biri olan İngilis dili bu anlayışları öyrənmək üçün zəngin zəmin yaradır. Bu məqalədə dialoq diskurs və bilik arasındakı mürəkkəb münasibətlər, həmçinin ingilis dilinin istifadəsi kontekstində onların əhəmiyyəti nəzərdən keçirilir. İnsanların ünsiyyət qurmasına imkan verən dil bir çox çətinlik və nüansları ehtiva edir. Dil sahəsində danışıqdan kənar biliyin təbiətini araşdıran dialoq danışığı var. Bu məqalədə biz ingilis dilində dialoq diskurs və bilik arasında qarşılıqlı əlaqəni nəzərdən keçiririk, nəzəriyyələri, praktiki tətbiqləri öyrənirik və bu münasibətlərin dərin təsirlərini nəzərdən keçiririk.

Açar sözlər: *dialoji diskurs, koqnisiya, ingilis dili, dialoq.*

Giriş. Dilçilikdə və koqnitiv elmlər sahəsində dialoji diskurs və koqnisiyanın öyrənilməsi dilin dünya haqqında anlayışımızı necə formalaşdırdığına və düşüncə proseslərimizə necə təsir etdiyini göstərir. Qlobal miqyasda ən çox danışılan dillərdən biri olan ingilis dili bu anlayışların tədqiqi üçün zəmin rolunu oynayır. Bu məqalə ingilis dilinin istifadəsi kontekstində dialoji diskurs və koqnisiya arasındakı mürəkkəb əlaqəni və onların əhəmiyyətini araşdırır. İnsanlara ünsiyyət qurmağa imkan verən mürəkkəb alət olan dil özündə çoxlu mürəkkəbliklər və nüanslar ehtiva edir. Dil sferasında dialoji diskurs yatır ki, bu anlayış da söhbəti aşan koqnisiyanın mahiyyətini araşdırır. Bu yazıda biz ingilis dili çərçivəsində dialoji diskurs və koqnisiya arasındakı qarşılıqlı əlaqəni açmaq üçün, nəzəriyyələri, real dünya tətbiqlərini araşdırırıq və bu əlaqənin dərin nəticələrini nəzərdən keçiririk.

Keçən əsrin son illərindən başlayaraq diskurs elmin və informasiya məkanının bütün sahələrində çox geniş istifadə olunan anlayış olub və müxtəlif mənalarda işlənir. Onun istifadəsi və nəticələri çox dəyişir, bu da hər hansı bir intizam daxilində diskursa hərtərəfli tərif verməyi çətinləşdirir. Beləliklə, onun mahiyyətini əhatə etmək cəhdləri tez-tez diskurs təhlilinin mürəkkəbliyini və fənlərarası xarakterini əks etdirən müxtəlif perspektivləri və tətbiqləri ortaya qoyur.

Diskurs dedikdə ən fərqli aspektlərdən mətn nəzərdə tutulur ki, mətn isə öz növbəsində bir tərəfdən “bir və daha çox cümlədən ibarət olub, deyənin fikrincə bitkin bir fikri daşıyan istənilən deyimdir”, digər tərəfdən isə «povest, roman, qəzet və ya jurnal məqaləsi, elmi monoqrafiya, müxtəlif növ sənədlər və s. kimi nitq əsərləridir» [7, s. 12]. Diskurs mətn ilə qarşı-qarşıya qoyularaq fəaliyyətdə olan danışıq parçası kimi qəbul edilir və dildə məlumatı ötürən tərəfindən müəyyən məqsədlərlə, konkret şəraitdə və mənada istifadə edilir. Bu baxımdan diskurs əlaqəli danışıq parçasıdır [1, s. 58].

Diskurs anlayışının tez-tez işlədilməsinə baxmayaraq bu məfhum arxasında nəyin durması məsələsində hələ də aydınlıq yoxdur. Bu anlayış dilçilik elmində ilk dəfə Amerika alimi Zellig Harris tərəfindən 1952-ci ildə “Diskurs təhlili” («Discourse analysis») məqaləsində işlədilmişdir. Z. Harrisdən sonra fransız alimi Emili Benvenist diskursu «danışana aid edilən nitq» kimi qiymətləndirmişdir. E. Benvenistin fikrincə, söyləmə deyənin ekspressiyasıdır. Buna görə də, diskursa fərqli yanaşmaların 20-ci əsrdən, yəni anlayış elmə daxil olan andan olduğunu göstərir. [3,

s. 369]. Qeyd edilən fikirlərlə əsasən deyə bilərik ki, diskursu mətn və kontekstin məcmusu hesab etməklə, bu anlayışa aydınlıq gətirmək mümkün deyil.

E.Benvenist daha sonralar diskurs haqqında anlayışlara yeni fikirlər əlavə edərək, diskursun danışanın mövqeyindən olan nitqi nəzərdə tutduğunu qeyd etmişdir. Buraya nitq zamanı dil vahidlərindən istifadə, onların aktuallaşan mənalari, mətnin qurulması kimi mühüm faktorlar daxil edilir [4, s.56-59]. Fransız dilçilik məktəbinin nümayəndəsi M.Fuko diskursun hakim və məcbureddici gücə malik olduğunu qeyd etmişdir. M.Fukonun fikrincə, diskursun təhlilində mühüm hakimiyyət vasitələri durur ki, bunlara arzu, özünüqoruma və nəzarətdə saxlama obyektləri daxildir. [6, s.74]. Müasir dilçilikdə diskurs nəzəriyyəsinin formalaşmasında holland dilçisi T.van Deykin müstəsna rolu vardır. Onun fikrincə, diskurs özündə mürəkkəb kommunikativ hadisəni əks etdirən mətndən əlavə olaraq, ekstralingvistik amilləri də nəzərdə tutur. Ekstralingvistik amillər deyində natiqin dünya haqqındakı biliyi, fikirləri, dinləyənin təsir faktoru və bu kimi digər amilləri də buraya aid edir. [10, s.116]. Prof. A.Məmmədovun fikrincə, diskurs fəaliyyətdə olan nitq parçasıdır [2, s.58].

İngilis dilinin öyrənilməsi kontekstində dialoji diskurs lingvistik inkişaf, mədəni anlaşıma və kommunikativ səriştə üçün dinamik platforma rolunu oynayır. Bu proses vasitəsilə öyrənənlər təkcə dil biliklərini artırır, həm də ingilis dilində yerləşdirilmiş mədəni nüanslar və ictimai dinamika haqqında anlayışlarını dərinləşdirirlər.

Dialoji diskursunun ingilis dili materiallarına integrasiyası dilin mənimsənilməsi üçün geniş təsirlərə malikdir. Dil biliklərindən əlavə, dialoq qarşılıqlı əlaqə öyrənənləri müxtəlif perspektivlərə, normalara və kommunikativ üslublara məruz qoyaraq sosial-mədəni səriştəni inkişaf etdirir. Dialoq qarşılıqlı əlaqə konvensiyalarını mənimsəməklə, öyrənənlər ümumi dil öyrənmə trayektoriyasını təkmilləşdirən metakognitiv şüur və reflektiv bacarıqları inkişaf etdirirlər.

Dialoq söhbəti ingilis dilinin öyrənilməsinin təməl daşı kimi xidmət edir, interaktiv əlaqəni, tənqidi sorğunu və mədəni mübadiləni asanlaşdırır. İngilis dili materialları daxilində dialoq qarşılıqlı əlaqəni mənimsəməklə, pedaqoqlar öyrənənlərə onların dil və mədəni inkişafında fəal iştirakçı olmaq imkanı verir.

Mətn və diskurs münasibətlərinə gəlincə isə, onu qeyd etmək olar ki, biz mətni dilin qrammatik strukturları kimi dil daşıyıcılarının hansı üçün eyni olan, emik səviyyənin abstrakt konstruksiyaları kimi başa düşürük. Diskurs anlayışının məzmununa gəlincə, qeyd etmək olar ki, diskurs anlayışının ilkin kəsb etdiyi məzmun və çağdaş anlayışlar bir-birindən fərqlənir. Belə ki, ilkin mənada “cümlədənəkənar”, “cümlədən böyük” vahid kimi lingvistik döviyyəyə daxil olmuş “diskurs” anlayışının məzmununa sonralar bir sıra komponentlər (sosial kontekst, kommunikativ situasiya, niyyət, məkan, zaman və s.) və aspektlər (psixoloji, mədəni, koqnitiv və s.) daxil edilmişdir ki, bunlardan ən vacibi koqnisiya hesab edilir.

Koqnitiv elm müstəqil bilik sahəsidir və bu elmin nəzəriyyəsi fərdi davranışı daha çox informasiya axını və ya fəaliyyət baxımından təsvir edir. Koqnitologiya (təfəkkür haqqında elm) idrakın öyrənilməsi ilə məşğul olur. Onun tədqiqatının əhatə dairəsinə informasiyanın insanlar tərəfindən qəbulu, emalı (“emal”), saxlanması və istifadəsi ilə bağlı məsələlər daxildir. Bu məqamlarla bağlı insan beynində çox mürəkkəb proseslər baş verdiyindən ayrı bir elm sahəsi onları öyrənib yekun nəticəyə gələ bilmir, ona görə də insan şüurunun mahiyyəti və fəaliyyəti qeyri-mümkündür. Son zamanlar bu proseslərə neyropsixologiyada xüsusi diqqət yetirilir. Bu, bir tərəfdən ən son elmi nailiyyətlərlə, digər tərəfdən isə elmin bəzi yeni sahələrinin inkişafı üçün proses texnologiyasının kəşfinin vacibliyi ilə bağlıdır. Lakin bu prosesin kompleks şəkildə öyrənilməsi müxtəlif elmlərin birgə söyləri nəticəsində mümkün ola bilər. Yaxın vaxtlara qədər bu proseslərə yaddaş, diqqət, qavrayış, hərəkət, qərar qəbul etmə, təxəyyül və emosiya kimi idrak prosesləri daxil deyildisə, indi emosiyaların idrak hissəsi də öyrənilir. [9]. Əgər əvvəllər mətni biliyin təzahürü kimi qəbul etmək kifayət idisə, indi bu nöqteyi-nəzərdən qənaətbəxş hesab edilə bilməz. Çünki insan beynində (onun “ideal aləmində”) formalaşan məfhumlar təkcə müəyyən məlumatları deyil, həm də bu informasiyaya münasibəti, onu çatdırmaq istəyən şəxsin mövqeyini, hiss və həyəcanını və digər çalarları ehtiva edir ki, bütün bunlar birlikdə biliyi əmələ gətirir.

Koqnitiv proseslər konseptlər üzərində qurulur və konsept dedikdə, “strukturlaşdırılmış biliyin kvantından ibarət qlobal düşüncə vahidi” [8, s.4], “bir sözü müşayiət edən fikirlər, anlayışlar, biliklər, assosiasiyalar, təəssüratlar toplusu” [9, s.43], “reallıq dünyası haqqında müəyyən mədəni şərtləndirilmiş fikirləri əks etdirən ideal aləm obyektı” nəzərdə tutulur [5, s.59]. Mövcud olan bu fikirləri ümumiləşdirsək, deyə bilərik ki, konsept insanın şüurunda və beynində saxlanılan, söz və digər vasitələrlə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan məlumatdır.

Koqnitiv dilçiliyin məqsədi təkcə linqvistik dastanı təsvir etmək, təqdim etmək və sistemləşdirmək deyil, həmçinin dilin daha universal aspektlərlə necə əlaqəli olduğunu göstərməkdir [1, s.118]. Koqnitiv dilçilik hər hansı nəzəri konseptlərin və linqvistik kateqoriyaların koqnitiv əlaqələndirilməsidir ki, onlara da linqvistik modellərlə istinad edilir. Koqnitiv dilçilik özünün bütün təzahürü ilə əsas önəmi mental ifadələrin çeşidlənməsi və formalaşmasına qoyur [11, s.225]. Bu, obyektləri müxtəlif cür dərk etmək kimi xüsusiyyətləri ehtiva edir, yəni, varlıqları ya ayrı varlıqlar kimi, ya bütöv bir sistem halında, yerini dəyişdirən, şaquli/artan, ya da yaxınlıq/uzaqlıq əlaqələrində mövcud olan kimi qəbul edir.

İngilis dili materiallarında koqnisiya anlayışı digər dillərlə müqayisədə daha fərqlidir. Buna misal olaraq, 2007-ci ildə Böyük Britaniyanın Baş Naziri Tony Blair İcmalar Palatasında çıxışındakı nitqinə diqqət edək. “Some may belittle politics but we know it is where people stand tall. And although I know it has its many harsh contentions, it is still the arena which sets the heart beating fast. It may sometimes be a place of low skullduggery but it is more often a place for more noble causes. I wish everyone, friend or foe, well and that is that, the end.” Thanks to Ben Ullmann. (*“Bəziləri siyasəti pis göstərə bilər, amma bilirik ki, siyasət insanların dik durduğu yerdir. Siyasətdə çoxlu sərt mübahisələrin olduğunu bilsəm də, siyasət hələdə ürək döyüntülərini sürətləndirən meydandır. Siyasət bəzən hiylə etmək üçün bir yer ola bilər, lakin daha çox nəcib məqsədlər üçün bir yerdir. Dost-düşmən hamıya xeyir arzulayıram və bu da sonudur”. Ben Ullmanna təşəkkür edirəm*). [15]

Toni Bleyerin sitatında idrak anlayışı bir neçə aspektdən şərh edilə bilər: Blair siyasətə “where people stand tall” fikrinə istinad edərək, siyasətlə məşğul olmağın müəyyən səviyyədə idrak qabiliyyəti və məlumatlılıq tələb etdiyini irəli sürür. Blair siyasəti “sets the heart beating fast” sözləri siyasəti bir arena kimi təsvir edir. Bu, idrakın emosional aspektini vurğulayır, siyasi iştirakın necə güclü hisslər və reaksiyalar doğura biləcəyini göstərir. “Place of low skullduggery” ifadəsi siyasətdə aldatma və vicdansızlıqla qarşılaşmanın emosional yükünü nəzərdə tutur ki, bu da hərəkət etmək və effektiv cavab vermək üçün koqnitiv başa düşmə bacarığı tələb edir. “Wish everyone, friend or foe, well” ifadəsi həm müttəfiqlərin, həm də düşmənlərin insanlığını qəbul edərək, siyasi idrakda empatiya və anlayışın vacibliyini vurğulayır.

Öz əsərlərində realizm, modernizm cərəyanlarından istifadə edən Amerikan yazıçısı Frensis Skott Fitsceraldın “The Curious Case of Benjamin Button” əsərindəki nümunəyə diqqət yetirərək, parçada personajların psixi proseslərini və perspektivlərini əks etdirən bir neçə koqnitiv aspekti qeyd edə bilərik.

But Mr. Button persisted in his unwavering purpose. Benjamin was a baby, and a baby he should remain. At first he declared that if Benjamin didn't like warm milk he could go without food altogether, but he was finally prevailed upon to allow his son bread and butter, and even oatmeal by way of a compromise. One day he brought home a rattle, and giving it to Benjamin, insisted in no uncertain terms that he should “play with it”, whereupon the old man took it with a weary expression and could be heard jingling it obediently at intervals throughout the day (*“Ancaq mister Button dəyişməz məqsədində israr etdi. Benjamin körpə idi və körpə olaraq qalmalı idi. Əvvəlcə o, Benjamin iləq südü sevmirsə, yeməksiz yaşaya biləcəyini açıqladı, amma nəhayət, güzəştə getmək yolu ilə oğluna çörək və yağ, hətta yulaf əzməsi də verməyə inandırıldı. Bir gün o, evə bir səs salan oyuncaq gətirdi və kəskin şəkildə onunla oynamaq mövzusunda təkid etdi, buna görə qoca kişi onu yorğun bir ifadə ilə götürdü və gün ərzində fasilələrlə itaətkarlıqla cingildətməsi eşidildi”*) [13].

Birincisi, cənab Buttonun nümayiş etdirdiyi koqnitiv dissonans var. Oğlu Benjaminin geri qocaldığına və fiziki olaraq körpə olduğuna dair aydın dəlillərə baxmayaraq, cənab Button Benjaminin körpə olaraq qalmalı olduğuna inanmaqda ısrarlıdır. Bu, bir növ koqnitiv dissonans

nümayiş etdirir, burada cənab Buttonun oğlunun nə olması lazım olduğuna dair inancları Benjaminin qocalma prosesinin reallığı ilə ziddiyyət təşkil edir.

Nəticə: Nəticə olaraq, dialoji diskurs iki və ya daha çox iştirakçı arasında davamlı dialoqu əhatə edən ünsiyyət mübadiləsinə aiddir ki, hər bir iştirakçının bir-birinin ideyalarına, perspektivlərinə və cavablarına əsaslanaraq söhbətə töhfə verdiyi geri-irəli qarşılıqlı əlaqə ilə xarakterizə olunur. Koqnisiya isə informasiyanın əldə edilməsi, işlənməsi və istifadəsi ilə bağlı psixi proseslərə aiddir ki, qavrayış, diqqət, yaddaş, dil, problem həll etmə və qərar qəbul etmə kimi proseslər bura daxildir. Koqnitiv proseslər insanların ünsiyyət zamanı mübadilə edilən məlumatı necə başa düşmələrinə, şərh etmələrinə və reaksiyalarına təsir etdiyi üçün insanların dialoq diskursunda necə iştirak etmələrində əsas rol oynayır.

Ümumilikdə, dialoji diskurs və koqnisiya bir-biri ilə sıx bağlıdır, hər biri digərinə təsir edir və formalaşdırır. Mənalı dialoqu və qarşılıqlı əlaqə mürəkkəb anlayışlar haqqında bilikləri dərinləşdirir və sosial mühitdə daha effektiv əlaqə qura bilirlər.

İngilis dilinin zənginliyi onun dialoji diskurs vasitəsi kimi effektivliyinə kömək edir. İngilis dili müxtəlif lingvistik mənbələrdən götürülmüş ifadə və nüansları özündə cəmləşdirən geniş lüğətə malikdir ki, bu leksik müxtəliflik nəticələrə öz fikirlərini dəqiq və yaradıcılıqla ifadə etməyə imkan verir, dialoqu zənginləşdirir və dərinlən başa düşülməyə kömək edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Dilçilik ensiklopediyası (prof. F.Veysəllinin redaktəsi ilə). II cild / – Bakı: Mütərcim, 2009. – 528 s.
2. Məmmədov A. və Məmmədov M. Diskurs tədqiqi. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 112 s
3. Enkvist N.E. From Text to Interpretability: A Contribution to the Discussion of Basic terms in Text Linguistics. Connexity and Coherence: Analysis of Text and Discourse Ed. by W.Heydrich. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1989, p.p. 369-382.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – 3-е изд. – М., УРСС, 2009. (с.56-59). – 448 с.
5. Фрумкина Р.М. «Теории среднего уровня» в современной лингвистике // Вопр. языкознания. 1996, № 2, с. 55-67.
6. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет /Пер. с фр./ М., Касталь, 1996. 448 с.
7. Москальская О.И. «Грамматика текста». Москва: «Высшая школа», 1981. 183 с.
8. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж: 1999. 191 с.
9. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: Изд. 2-е, испр. и доп. М.: Академический Проект, 2001. 824 с.
10. Т. ван Дейк. Язык. Познание. Коммуникация. М., ЛЕНАНД, 2014. 116с.
11. Вардуль, И.Ф. Основы описательной лингвистики / И.Ф.Вардуль. – Москва: Наука, – 2008. – 350 с.
12. <https://awpc.cattcenter.iastate.edu/2017/03/09/speech-to-the-troops-at-tilbury-aug-19-1588/>.
13. [https://www.pagebypagebooks.com/F Scott Fitzgerald/The Curious Case Of Benjamin Button/Part I Chapter 3 p1.html](https://www.pagebypagebooks.com/F%20Scott%20Fitzgerald/The%20Curious%20Case%20Of%20Benjamin%20Button/Part%20I%20Chapter%203%20p1.html).
14. <https://www.theguardian.com/uk/2007/jun/27/politics.tonyblair>.

Aytan Rahimli

Concepts of dialogical discourse and cognition in english and their interrelation

Summary

The study of dialogical discourse and cognition in the field of linguistics and cognitive sciences shows how language shapes our understanding of the world and affects our thought processes. As one of the most widely spoken languages globally, English provides a rich ground for exploring these concepts. This article examines the complex relationship between dialogical

discourse and cognition and their importance in the context of English language use. Language, a complex tool that enables people to communicate, contains many complexities and nuances. In the realm of language lies dialogic discourse, which explores the nature of cognition that transcends conversation. In this paper, we explore the interplay between dialogic discourse and cognition within the English language, exploring theories, real-world applications, and considering the profound implications of this relationship.

Key words: *dialogic discourse, cognition, English language, dialogue.*

Айтен Рагимли

Понятия диалогического дискурса и когниции в английском языке и их взаимосвязь

Резюме

Исследование диалогического дискурса и познания в области лингвистики и когнитивных наук показывает, как язык формирует наше понимание мира и влияет на наши мыслительные процессы. Будучи одним из наиболее распространенных языков в мире, английский предоставляет богатую почву для изучения этих концепций. В данной статье рассматриваются сложные взаимоотношения между диалогическим дискурсом и познанием, а также их важность в контексте использования английского языка. Язык, сложный инструмент, позволяющий людям общаться, содержит множество сложностей и нюансов. В сфере языка лежит диалогический дискурс, который исследует природу познания, выходящего за рамки разговора. В этой статье мы исследуем взаимодействие между диалогическим дискурсом и познанием в английском языке, изучая теории, практические приложения и рассматривая глубокие последствия этих отношений.

Ключевые слова: *диалогический дискурс, когниция, английский язык, диалог.*

Çapa tövsiyə edən: *Azərbaycan Dillər Universiteti*

Rəyçilər: *f.e.d., dos. Ş.A.Mahmudova
fil.ü.f.d., dos. A.V.Muradova*